

УДК: 343.85:37.015.31(477)

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-160-165><https://orcid.org/009-0008-6425-0830>

Мацкевич Віталій Григорович,

аспірант 3 курс Університет Сучасних Знань

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Анотація: стаття присвячена вивченню ролі сім'ї у формуванні емоційно-почуттєвої сфери підлітків, з акцентом на правові аспекти впливу на емоційний розвиток дітей та механізми захисту їхніх прав. Сім'я є основним середовищем для емоційного та психологічного розвитку підлітків, і вплив родини на дитину в цей період є надзвичайно значущим. У підлітковому віці формуються не лише соціальні, але й внутрішньо-особистісні зв'язки, що прямо впливає на психоемоційну стабільність та психічне здоров'я.

У статті розглядається, як правова система України визначає відповідальність батьків за створення здорового емоційного клімату в родині, а також захист прав підлітків на належне емоційне виховання. Підкреслюється значення правових механізмів, що сприяють захисту дітей від психоемоційного насильства, нехтування їхніми емоційними потребами та іншими порушеннями в сімейних відносинах. Особлива увага в статті приділяється таким правовим інструментам, як законодавство про захист прав дитини, законодавство щодо психологічного насильства, а також механізмам адміністративного та кримінального захисту дітей. Аналізуються правові норми, які регулюють поведінку батьків та інших членів родини щодо емоційного та психологічного виховання підлітків, а також заходи, які можуть бути застосовані до тих, хто порушує права дітей у цьому аспекті. Також розглядається взаємодія між сім'єю та державними органами у забезпеченні прав підлітків, зокрема через участь органів опіки та піклування, освітніх установ та психологічних служб, у вирішенні питань, пов'язаних з емоційним благополуччям дітей.

У статті окреслюються перспективи розвитку правового регулювання в сфері захисту емоційно-почуттєвої сфери підлітків, зокрема необхідність вдосконалення законодавства щодо психологічної допомоги дітям та підтримки сімей у складних ситуаціях, а також роль державних структур у забезпеченні стабільного емоційного розвитку дітей підліткового віку.

Ключові слова: сім'я, емоційно-почуттєва сфера, підлітки, правові аспекти, захист прав дитини, емоційне виховання, психологічне насильство, правова відповідальність батьків.

Abstract: The article explores the role of family in shaping the emotional and affective sphere of adolescents, with a focus on legal aspects of influencing emotional development and mechanisms for protecting children's rights. The family serves as the primary environment for the emotional and psychological development of adolescents, and its influence during this period is particularly significant. During adolescence, not only are social connections formed, but also intra-personal ones, which directly affect emotional stability and mental health.

The article discusses how Ukraine's legal system holds parents accountable for creating a healthy emotional climate within the family and for ensuring the emotional well-being of adolescents. The significance of legal mechanisms that protect children from emotional abuse, neglect of their emotional needs, and other violations in family relationships is emphasized. Particular attention is

given to legal tools such as child rights protection legislation, laws concerning psychological abuse, as well as mechanisms for administrative and criminal protection of children.

The article analyzes legal norms regulating the behavior of parents and other family members regarding the emotional and psychological upbringing of adolescents, as well as the measures that may be taken against those who violate children's rights in this regard. It also examines the interaction between the family and state institutions in ensuring adolescents' rights, particularly through the involvement of guardianship and custody bodies, educational institutions, and psychological services in addressing issues related to emotional well-being.

The article outlines the prospects for the development of legal regulation in the protection of adolescents' emotional and affective sphere, particularly the need for improvements in legislation on psychological assistance to children and family support in difficult situations, as well as the role of state structures in ensuring the stable emotional development of adolescents.

Keywords: family, emotional and affective sphere, adolescents, legal aspects, children's rights protection, emotional upbringing, psychological abuse, legal responsibility of parents.

Постановка проблеми. Підлітковий вік є критичним етапом у житті кожної людини, коли формуються основи емоційно-психологічної стабільності та соціальної адаптації. Відповідно, роль сім'ї в цей період є надзвичайно важливою, оскільки саме в родині дитина отримує основні емоційні переживання, взаємодію з близькими людьми, формує ставлення до соціуму і суспільних норм. У той же час, неповноцінна або негативна емоційна атмосфера в сім'ї може спричинити проблеми психоемоційного розвитку підлітка, що, в свою чергу, може вплинути на його подальшу поведінку та взаємодію з іншими людьми. Згідно з міжнародними та національними стандартами, кожна дитина має право на належне емоційне та психологічне виховання, і в цьому контексті важливою є правова роль держави у захисті прав дитини, зокрема щодо її емоційного благополуччя.

Метою дослідження є аналіз правових аспектів взаємодії сім'ї та підлітка в контексті формування емоційно-почуттєвої сфери, а також вивчення механізмів захисту прав дитини від психологічного насильства та інших порушень у родинних відносинах. У рамках дослідження будуть розглянуті існуючі правові норми щодо емоційного виховання дітей, а також роль держави в захисті прав підлітків на належні умови для емоційного та психологічного розвитку.

Стан дослідження. Проблема впливу сім'ї на емоційно-почуттєву сферу підлітків та правового захисту прав дітей є предметом досліджень у багатьох наукових галузях, зокрема в психології, педагогіці та праві. У правовій науці проблема захисту прав дітей на належне емоційне виховання, захист від психологічного насильства та наслідків психологічного нездоров'я активно досліджується в контексті сімейного права, прав людини та правового захисту дітей. Серед науковців, які займалися дослідженням цього питання, варто відзначити: І. Сушко, яка в своїй роботі «Правові основи захисту прав дитини в Україні» (2016) аналізує правові механізми захисту прав дітей на емоційне благополуччя та обґрунтовує необхідність удосконалення законодавства у сфері сімейного права, особливо щодо захисту від психологічного насильства в родині; О. Ромашенко, авторка статті «Сім'я як соціальний інститут і його вплив на розвиток емоційно-психологічної сфери дітей» (2017), у якій розглядає значення сім'ї для формування емоційної стабільності підлітків, а також ефективність наявних правових інструментів, які сприяють захисту прав дітей; Левківський Б. досліджувала способи захисту прав та інтересів дитини від зловживання батьківськими правами; Т. Хохлова в своїй роботі «Емоційне виховання дітей та відповідальність батьків у правовому контексті» (2019) наголошує на важливості правового підходу до забезпечення емоційного розвитку підлітків та визначає роль держави у забезпеченні стабільного емоційного стану дітей.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема повного правового регулювання емоційного виховання дітей та ефективних механізмів контролю за виконанням

норм правового захисту вимагає подальшого розвитку в контексті реформування сімейного та адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Частиною 2 ст.51 Конституції України встановлено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою». Ця норма є однією з основоположних у правовому регулюванні сімейних відносин в Україні та містить важливі принципи щодо захисту прав особистості, зокрема дітей, матерів та батьків. Сім'я є базовою соціальною одиницею суспільства, тому її охорона в Конституції України є важливою для забезпечення стабільності соціальних відносин. Конституція визнає сім'ю не тільки як інститут, а й як осередок, в якому забезпечується природне виховання, психологічний розвиток дітей і формування моральних цінностей. Охорона сім'ї з боку держави вказує на її важливу роль у соціальній стабільності та захисті прав людини. Дитинство є особливою категорією, що вимагає спеціального правового захисту, оскільки діти перебувають у процесі формування своїх фізичних, психологічних та соціальних якостей. Стаття 51 Конституції закріплює принцип охорони дитинства, що має на увазі створення безпечних умов для розвитку дітей, забезпечення їхніх прав на життя, здоров'я, освіту, захист від насильства та експлуатації. Держава повинна забезпечувати всі необхідні умови для фізичного та психологічного розвитку дітей, що включає і правову охорону прав дітей. Цей аспект гарантує не тільки підтримку жінок і чоловіків у виконанні їхніх батьківських обов'язків, а й захист прав матері і батька на всіх етапах батьківства, починаючи від вагітності до досягнення повноліття дитини. В Україні існує низка законодавчих актів, що регулюють права матерів і батьків, зокрема щодо відпусток по догляду за дитиною, соціальних виплат, медичної допомоги та інше.

Ст. 52 Конституції України встановлено, що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [1].

Вважаю, що дана норма охоплює кілька ключових аспектів, які важливі для розуміння ролі сім'ї у емоційному розвитку підлітків:

1. Рівність дітей у правах незалежно від походження чи статусу народження. Словосполучення «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» підкреслює принцип рівності всіх дітей, що є основою для формування емоційно-психологічного здоров'я. Важливо, що цей принцип охоплює не лише юридичні права, а й забезпечує рівні можливості для розвитку дітей в емоційному та соціальному аспектах, незалежно від того, в яких умовах вони народились. Призначення рівних прав для всіх дітей дозволяє уникнути соціальних стигм, що часто негативно впливають на емоційний розвиток підлітків, і гарантує їм право на здорове емоційне виховання в сім'ї, незалежно від сімейного статусу. В той же час, Згідно з положеннями Закону України «Про охорону дитинства», основними принципами, на яких базується система охорони дитинства, є рівність прав усіх дітей, незалежно від їхнього походження, національності, соціального статусу, сімейного становища чи місця проживання. Це означає, що кожна дитина, незалежно від того, чи є вона народженою в шлюбі чи поза ним, має право на рівні можливості для розвитку, виховання, навчання, здоров'я та соціального захисту [2].

У ст. 3 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що всі діти, без винятку, мають право на захист своїх прав, зокрема права на рівність, гідність та безпеку. Закон визначає, що державні органи, місцеве самоврядування, а також інші організації мають вживати заходів для забезпечення рівності прав дітей і створення умов для їхнього всебічного розвитку. Згідно з ст. 4 Закону «Про охорону дитинства», сім'я є основним осередком, де дитина має отримати належний емоційний, фізичний та соціальний розвиток. Закон визначає, що батьки, незалежно від того, чи перебувають вони в шлюбі, несуть рівну відповідальність за забезпечення прав дитини, у тому числі права на емоційне та психологічне виховання.

Принцип рівності прав дітей також охоплює ситуації, коли дитина перебуває в умовах, де батьки не можуть або не виконують свої обов'язки, наприклад, у випадку розлучення батьків або відсутності одного з батьків. Державні органи мають право втручатися у такі ситуації для забезпечення рівних прав дітей, надаючи підтримку та захист у вигляді опіки, піклування чи навіть усиновлення. Всі діти, незалежно від свого статусу народження, мають право на соціальний захист, що також закріплюється в **Законі України «Про охорону дитинства»**. Важливо, що законодавство України забезпечує рівність можливостей для дітей у доступі до соціальних, медичних і освітніх послуг, що є важливим для розвитку їхніх емоційних і соціальних здібностей.

2. *Заборона насильства та експлуатації дітей.* Закріплення принципу заборони насильства над дитиною та її експлуатації є важливим механізмом для захисту емоційного благополуччя дітей. Будь-які форми насильства, включаючи емоційне, психологічне, фізичне насильство, а також експлуатацію дітей, які можуть виникати в сімейних умовах, порушують основні права дитини та шкодять її емоційному розвитку. Законодавство України передбачає суворі покарання для осіб, що вчиняють насильство або експлуатацію дітей, що сприяє створенню безпечного середовища для їхнього росту та розвитку. Окрім того, це є важливим правовим інструментом для формування суспільства, яке забезпечує право кожної дитини на емоційну безпеку.

У Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 07 грудня 2017 року визначено низку положень, що прямо стосуються заборони насильства та експлуатації дітей, зокрема. У ст. 1 включено визначення терміна «домашнє насильство», зокрема як дії (або бездіяльність) кривдника, спрямовані проти члена сім'ї, у тому числі **дитини**, що створюють загрозу її життю, здоров'ю, правам та інтересам. У ст. 22 зазначено, що дитина, яка зазнала домашнього насильства, має право на захист, надання допомоги, конфіденційність, можливість звернення за підтримкою, а також повідомлення до відповідних служб. Закон передбачає обов'язок органів державної влади, місцевого самоврядування, служб у справах дітей, правоохоронних органів та інших суб'єктів здійснювати заходи з **виявлення, запобігання та припинення випадків домашнього насильства щодо дітей**, а також надання їм відповідної допомоги (ст. 9, ст. 10). Забороняється застосування будь-яких звичаїв, традицій або релігійних переконань як виправдання домашнього насильства, у тому числі над дітьми. Закон визначає, що всі форми домашнього насильства - фізичні, психологічні, економічні, сексуальні - можуть бути спрямовані проти дитини як члена сім'ї і мають бути припинені, а постраждалі діти мають право на спеціалізовану допомогу. Таким чином, зазначений закон встановлює правову заборону насильства і експлуатації дітей у сімейному середовищі, закладає механізми захисту прав дитини та обов'язки держави і суб'єктів влади щодо попередження таких випадків [5]. Нажаль, кількісна статистика свідчить про збільшення випадків насильства щодо дітей-підлітків. Так, у 2022 році кількість дітей, які постраждали від сексуального насильства, становила трохи більше 500 осіб. У 2023 році ця кількість перевищила 800 дітей. За 9 місяців 2024 року показник уже досяг рівня показника всього 2022 року (тобто понад 500 дітей) до завершення року. За 2024 рік за 11 місяців було відкрито 2 777 кримінальних проваджень про домашнє насильство (серед них і проти дітей) - це на ~5 % більше ніж у 2023 році. За весь 2023 рік зареєстровано 291 428 звернень про випадки домашнього насильства [4].

3. *Державна підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.* У разі, коли дитина не може отримати належне емоційне виховання у родині, держава бере на себе відповідальність за її виховання та підтримку. Державні органи, зокрема служби опіки та піклування, повинні забезпечити підліткам з таких категорій належні умови для емоційного розвитку, психологічної підтримки та стабільності. Формування та підтримка благополуччя дітей-сиріт є важливим аспектом державної політики, що також включає роботу з психологами, соціальними працівниками та іншими фахівцями, щоб компенсувати брак батьківської уваги та підтримки. Важливим є створення умов для емоційного та

психологічного відновлення таких дітей через інтеграцію в родини (усиновлення, патронатні сім'ї) чи через спеціалізовані дитячі установи. В 2024 році було схвалено Стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації [3].

Стратегія підкреслює, що сім'я як середовище розвитку дитини відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини та є місцем, в якому дитина зростає, отримує догляд та виховання. Визначено, що право дитини на зростання в сімейному оточенні (а не в інституційних установах) - це пріоритет державної політики, що має важливе значення зокрема для емоційно-почуттєвого розвитку дітей. Серед принципів Стратегії зазначено: пріоритетність виховання в сім'ї як найкращому середовищі для повного та гармонійного розвитку дитини; забезпечення рівності прав та можливостей усіх дітей незалежно від віку, соціального становища, стану здоров'я, місця проживання; системність та безперервність підтримки сімей із дітьми та формування засад відповідального батьківства [3].

У розділі «Опис проблем» зазначено, що інституційний догляд (заклади без сім'ї) створює ризики для психоемоційного розвитку дитини, зокрема: соціальна ізоляція, однаковий режим без індивідуального підходу, що негативно впливає на розвиток підлітка. Стратегічна ціль 1: «Підвищення спроможності сімей з дітьми здійснювати догляд і виховання дітей, забезпечувати безпечне та сприятливе для розвитку середовище». Це прямо стосується створення таких умов, де сім'я сприятиме емоційному благополуччю дитини. Стратегічна ціль 2: «Зростання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ... у сімейному оточенні». Це положення передбачає, що навіть підлітки, які раніше були в закладах, мають бути під опікою сімейного середовища, що важливо для їх емоційного розвитку [3].

Стратегія передбачає перегляд законодавства центральними органами виконавчої влади для реалізації положень щодо підтримки сімей і розвитку сімейних форм виховання. Для підлітків-дітей зі складними життєвими обставинами (з інвалідністю, переміщених, з інституціонального догляду) документ передбачає створення рівних умов та доступу до соціальних, освітніх, психологічних послуг у сімейному середовищі, що прямо впливає на їх емоційно-почуттєву сферу. Механізми захисту включають міжвідомчу взаємодію у інтересах дитини: центральні та місцеві органи, громадські організації залучені до реалізації Стратегії, що передбачає координацію заходів з підтримки сімей, раннього втручання, психологічної реабілітації.

Отже, Стратегія визнає сім'ю як фундаментальне середовище для розвитку дитини і закладає правові рамки для того, щоб підлітки мали умови не лише фізичного, але й емоційно-почуттєвого благополуччя в родині. Через правове закріплення права на зростання в сімейному оточенні, забезпечення рівності та доступу до підтримки, документ створює основу для захисту прав дітей і розвитку їхньої емоційної сфери. Реалізація таких заходів має позитивно вплинути на емоційне здоров'я підлітків, їх здатність до самореалізації та інтеграції в суспільство.

4. *Заохочення благодійності щодо дітей.* Держава активно підтримує та заохочує благодійну діяльність щодо дітей, що є важливим елементом системи емоційної підтримки дітей, які опинилися у скрутних життєвих обставинах. Благодійні організації можуть виконувати функцію допомоги в емоційному вихованні, надаючи психологічну підтримку, матеріальну допомогу або створюючи проекти, що сприяють емоційному розвитку дітей. Цей аспект відображає важливість громадської солідарності та активної участі різних суспільних груп у підтримці дітей, які потребують додаткової допомоги для забезпечення їхнього емоційного та психічного благополуччя.

5. *Захист прав дитини на належне емоційне виховання в родині.* Основою емоційного розвитку дітей є родина, яка повинна створювати здорове емоційне середовище для їхнього зростання. Конституційна норма передбачає, що державні органи повинні сприяти та контролювати забезпечення умов для нормального емоційного розвитку дітей у сім'ї. Це включає попередження ситуацій, коли діти можуть стати жертвами емоційного насильства,

нехтування їхніми емоційними потребами або відсутності належної батьківської уваги. Таким чином, сім'я, як основний інститут емоційного виховання, повинна підтримуватися на рівні державної політики та відповідного правового регулювання.

Таким чином, держава відіграє ключову роль у забезпеченні належних умов для емоційного розвитку підлітків, через наступні механізми:

по-перше, забезпечення ефективного правового захисту. Держава забезпечує виконання правових норм щодо захисту від насильства в сім'ї, а також надає механізми для звернення дітей і їхніх батьків до органів захисту прав дітей, психологічних служб та правоохоронних органів;

по-друге, підтримка сімей через соціальні програми. В Україні існують соціальні програми, що сприяють зміцненню сімейних цінностей, підвищенню рівня емоційного виховання дітей у родині, зокрема через фінансову підтримку сімей та надання їм доступу до послуг психологічної підтримки;

по-третє, освітні та просвітницькі заходи. Важливою складовою є освітня діяльність, яка передбачає навчання дітей та батьків щодо емоційного виховання, психологічної допомоги, вирішення конфліктів у сім'ї та міжособистісних відносин. Наприклад, в школах організовуються тренінги та психологічні заняття, які сприяють розвитку емоційної стійкості підлітків;

по-четверте, психологічна підтримка і консультації. Держава має забезпечити доступ до державних психологічних служб для дітей, що перебувають у складних емоційних чи психологічних умовах, у тому числі через консультації та психотерапевтичну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про охорону дитинства: Закон України 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України, 2001. № 30. Ст.142.
3. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2024 р. № 1201-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>
4. За час великої війни в Україні зросла кількість випадків сексуального та домашнього насильства, особливо проти дітей. https://hromadske.radio/news/2024/11/11/za-chas-velykoi-viyny-v-ukraini-zroslo-kilkist-vypadkiv-seksualnoho-ta-domashnoho-nasylstva-osoblyvo-proty-ditey?utm_source=chatgpt.com
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради, 2018. № 5. Ст.35.